

FRONDE

Alba Iulia - Paris

© ISBN 973-95932-8-3

Tiparul executat sub comanda nr. 248/1999,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România

ILARIU DOBRIDOR

DECĂDEREA DOGMELOR

**CUM AU DIZOLVAT EVREII
CULTURA EUROPEANĂ**

Cu un studiu introductiv de

Răzvan Codrescu

FRONDE

Alba Iulia - Paris

1999

CUPRINSUL

	Pag.
<i>Ilariu Dobridor – un autor pentru neliniștea noastră</i>	VII
Către noua generație	I

CAP. I

CERTITUDINE ȘI ELENISM

1. Neliniștea contemporană.

conștiința inutilului: eroarea lui Huxley; abdicarea de la norma abstractivă; tristețea din om: spiritul faustic (Spengler); în afara omului: conflictul modern (Simmel); preponderența politicului (Julien Benda)

2. Certitudinile culturii greco-romane.

constanța victiei de relație: iubirea; permanența lumii din afară: substanța (eroarea lui Spinoza), lucrul (confuzia lui Leibniz), legea; analogele lumii dinăuntru: eul (eroarea lui Schelling și Fichte), conceptul (confuzia lui Platon), norma.

3. Erosul absolutului și formele istorice

fabulația ca derivat al reminiscenței harice; forme istorice ale reminiscenței harice; raportul dinamic "om-substanță": *naturismul*; raportul "om-lucru": *magia și manismul*; raportul "om-eu": *animismul*; raportul "om-concept": *totemismul și tabuismul*; raportul "om-lege": *budismul*; raportul "om-normă": *creștinismul*; raportul "om-iubire": *mit, rit, liturgie*. 25

4. Incertitudine și nebunie

trăirea incertitudinii; Nietzsche și critica estetismului socratic; descurajarea apolonicului; între evidență și convingere – teza lui Șestov și Le Roy; vraja negației; abandonul nietzscheian; singurătatea lui Giovanni Papini. 33

5. Calea robilor

tribulațiile către noroc; mutațiile istorice; Keyserling și revolta forțelor telurice; spiritul planetar al epocii noastre; primatul culturii; perindarea cromatică a stilurilor; motivații istorice: învinuirile lui Liebert; invazia mistică slavo-asiatică: Massis; deplasarea centrilor spirituali: Berdiaev; responsabilitatea iudaică. 43

CAP. II

DECĂDEREA DOGMELOR.

1. Primatul patologicului: Lombroso și Weininger.

Decăderea omului.

formele culturii și viziunea omului; omul democrației; Lombroso și echivalența "geniu-nebunie"; doctrina bisexualității lui Weininger;

sexologia și *Cabala*; exaltarea forțelor inferioare: Bergson, Freud, Marx; literații evrei și voluptatea patologicului. 57

2. Freud și pansexualismul.

Decăderea dogmei etice.

relație și comportare: norma etică; sfera psihanalitică; dubla dependență: inconștient / conștiință, libido / instinct sexual, refulare / sublimare; între cauzal și circular; haotic și cosmic; echivocuri; Freud și pansexualismul; Spinoza și seducția euforică; Max Nordau și frenezia biologică; tentativa anticreștină; Eros și Agape; iudaism și eugenie: cultul corpului. 69

3. Bergson și frenezia instinctului.

Decăderea dogmei logice.

copula – fapt primordial al logicii; constantul logic: conceptul; antiraționalismul bergsonian; intuiția ca formă generală a cunoașterii; conținutul intuiției: instinctul; tentativa anticreștină; lumea bergsoniană, o lume fără legi; echivocuri și sofisme; dizolvarea principiilor logice; identitatea și cauzalitatea; contradicția ca lege a existenței; pan-psihologizarea logicii. 93

4. Idolatria economicului: Marx

Decăderea dogmei sociale.

teza filosofică: răsturnarea hegelianismului și mediația lui Feuerbach; teza-istorică: doctrina clasei sociale, afinitățile cu evreii Durkheim și Lévy-Bruhl; teza economică: doctrina plusvalorii, rudenția cu evreii

Respect pentru oameni și cărți

Ricardo și Lassalle; contradicțiile marxismului: contra-teza creștină a dramaturgiei economice: etapele istorice și Salomon Reinach. .119

5. Criteriul relativului: Einstein.

Decăderea dogmei cosmologice.

ordinea misterelor: noțiunile de forță și de masă; gravitația einsteiniană și experimentele premergătoare: contradicții înăuntrul teoriei relativității; echivalentul "forță fizică – funcție matematică"; reprezentarea algebrică a realului fizic: Riemann și Lobacevski; logicizarea matematicii: Pasch; spațiul sferic și legea curbării; cercul vicios einsteinian. .143

6. Extazul concretului invertit: Husserl.

Mizeria metafizicii contemporane.

omul – vizionar al armoniei; împlinirea în contrast; recucerirea grandoarei paradisiace; principiul existenței: *generalul*; Bergson și panica metafizică; empirismul aprioric: Husserl; suprimarea "eros"-ului metafizic. .165

7. Iudeocrația Ligii Națiunilor: Leon Blum, Litvinov.

Decăderea dogmei politice.

a nu înțelege istoria; mentalitatea iudeocrată; Pan-Europa și Liga Națiunilor; evreii – popor fără spațiu; echilibrul între istorie și geografie; negarea naționalității: umanitarismul; viziunea diagramatică a istoriei. .175

8. Proust și exploatarea subteranului.

Decăderea dogmei estetice.

arta și religia – domenii ale mântuirii; interpenetrații; caracteristica literaturii iudaice; poezia lui Otokar Fischer, proza lui Armand Lunel, teatrul lui Gabriel Marcel și norma critică a lui Benjamin Crémieux și Léon Pierre-Quint; tendința bovarică a evreilor; lenevia paradisiacă; evreii – rasa feminină a istoriei; echivalențe literare; mascarea logică; îndemnul lui Rabbi Abba; tentativa renegării iudaismului: Hermann Cohen. .185

CAP. III.

PERSPECTIVA CREPUSCULARĂ

1. Norma iudaică în fenomenul rus.

mesianism și religiozitate; portretul spiritual al Rusiei vechi; specificul fenomenului rus; sensul mesianic al slavismului; cadente și caracteristici; norma sovietică; devieri de la "linia generală" a doctrinei. .201

2. Perspectiva crepusculară.

deficiența secolului XIX; industrialism, logistică, formalism; discontinuitatea eleno-romană; moisismul spiritualității iudaice; perspectiva crepusculară. .211

3. Sărăcia spirituală a evreilor.

vasalitatea filosofiei iudaice; caracterul monoteic al mentalității asiatice; contradicții în conceptul de bază; alternativa între cauzal și condițional; dramaturgia ideologică. .217

4. Mistica iudaică și mistica teologală.

natura maniheică a misticii iudaice; trinitatea creștină; între teologal și magic; harmologia magică; forme ale harmologiei magice: teozofia și francmasoneria. 225

5. Spațiul talmudic.

viziunea mito-poetică a realului; figurațiile algebrice și logice; fantezie și dialectică – europeizarea iudaismului; între logică și matematică. 231

6. Iuda sau Iisus?

triada perfecțiunii creștine; iubirea creștină; decăderea la efemer; morbul iudaic la Heidegger; decăderea la instinct: Bergson; imediatul moisidic: Husserl; ura de clasă: Marx; extazul psihologic: vitaliștii; adorarea sexului: Freud; aversiunea crucii: Rusia. 237

7. Antisemitismul.

Forme și etape.

evreii ca semn al contradicției eterne; *sionism* și *teritorialism* – persecuțiile în istorie; reacția Toma de Aquino, a lui Nietzsche și a lui Schopenhauer; Talmudul și rezistența iudaică – Darmesteter și Disraeli. 247

Bibliografie 255

Premiile FRONDE

1993: Ana Selejan,
Trădarea intelectualilor.

1994: Ioan Gavrilă-Ogoranul,
Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc.

1995: Marcel Petrișor,
Secretul fortului 13.

1996, 1997: Revista *Puncte Cardinale*

1. NELINIȘTEA CONTEMPORANĂ

conștiința inutilului: eroarea lui Huxley; abdicarea de la norma abstractivă; tristețea din om: spiritul faustic (Spengler); în afara omului: conflictul modern (Simmel); preponderența politicului (Julien Benda).

Fenomen dominant astăzi: *neliniștea contemporană*.

Există undeva – poate în zonele subterane ale sufletului omului modern – un punct obscur care a devenit izvorul tristeții. O vagă tristețe, neînălăcrimată, plutește peste tot. Literații, de la Ibsen și Strindberg până la Rops și Barrès, au exprimat-o; iar filosofii, de la Spengler până la mănuiitorul de echivocuri Bergson, au căutat s-o lămurească. Ni se arată anume că neliniștea contemporană este semnul sigur sub care deosebim actul de gestație al unor noi forme.

Caracteristic pare faptul că se constată peste tot o agitație impetuoasă, o zvârcolire și o enervare fără certe justificări. Apoi acel dezgust amar, ca o boare a suferinței interioare. Omul e dominat parcă de sentimentul definitivului. Se izolează în orizontul său, pierdut în solitudine ca o gravură în păienjenisuri și praf. A căpătat ceva impenetrabil, glacial, distant și, pe această paragină lăuntrică, flutură zâmbetul zădărniceii.

Să fie, această tristețe, rezultatul *conștiinței inutilului* ?

Așa pretinde Huxley. Omenirea – susține el – în tribulațiile ei către mai bine, nu a făcut altceva decât să mute materia, mișcându-i pozițiile și modificându-i structura. Spargem, deci, formele, pentru a ajunge, în definitiv, la ce?

Respect pentru oameni și cărți

La alte forme care, la rândul lor, trebuie sfărâmate ? Inutilă efortare.

Teza lui Huxley este o eroare. A condamna istoria lumii fiindcă nu a făcut altceva decât să deplaseze materia, e ca și cum am pretinde cuiva să meargă fără să mute pașii. Esențialul mersului nu este pasul care se mută, ci direcția; după cum esențialul vieții nu sunt formele care se schimbă, ci mișcarea. Mutând materia – astfel zidește omul ? Catedrala gotică, de pildă, efect al misticismului tulburător, într-adevăr, este o broderie fixată în piatră; dantele de marmură și franjuri stau ornamental aranjate. Dar numai atât? *Semnificația* e totul pentru această urzire nouă a materiei. Ea grupează, dă formă și unitate. Efortul fără un scop, sunetul fără o linie melodică, evenimentul fără un înțeles, sunt inutile. Dincolo, însă, de toate, se află planul semnificațiilor și în acest plan istoria este eternă și nu se repetă.

Iar semnificațiile vin de la *spiritul* omului care, în insașiabilă lui voință de permanent, a recurs la acea dificilă elaborare a conceptelor; ceea ce nu înseamnă că trebuie să-l calificăm drept "*nemăsurat orgolios*", gata a se potrivi întregului univers – cum înclină să creadă J. Maritain când exclamă: "Un biet suflet care nu cântărește nimic, iată-l îmbrățișând totul, iată-l mai vast decât lumea însăși!".

Dimpotrivă. Omul s-a lamentat pentru suferința pe pământ. Bulgăr de țărână insignifiantă, fulgerat de firul luminii trecătoare, ca țărâna se spulberă în vreme, în neguri, și ca lumina se duce. La începuturi, când era numai fiul naturii și al aurorii, când încă îi lipsea conștiința "măreției" sale, îl întrista forma grandioasă a viețuitoarelor, proporția gigantică a fenomenelor. Mic în fața misterului bănuit sub toate, s-a neliniștit și s-a cutremurat. Uraganele zburcane în volumul dens al apei oceanelor, ridicând asurzitor talazurile; biciul

furtunii, învălmășind vârfurile codrilor uriași; noaptea cu bezna deasă învăluind urletul jivinei; stele ivite exact și regular din depărtări de cosmos mare; fulgerele retezând orizontal seara tulburată – toate, pe rând și la un loc, au imprimat, în sufletul auroral, mirarea. Mintea neputincioasă n-a ghicit taina lucrurilor și o întreagă demonologie a populat sufletul primitiv. Pornirea către fabulație s-a concretizat apoi în literatura de ale cărei frumuseți ne încântăm noi astăzi – iubitori nemărginiți ai mentalității naive și angelice. Fiorul poeziei pure, exprimat în formă sumară, e generat de fondul mirării dintâi și al suferinței.

Câte veacuri nu s-au rânduie, triste și goale, până să se găsească zona liniștirii în deșertul spulberat de vântul întâmplărilor!

Omul a suferit.

A căutat miezul legăturii evenimentelor și a încercat să fixeze cadre realității, conturând, precis și finit, devenirea informă și confuză; asta din teama de a nu se rătăci. În lumea care se primenește mereu, omul are nevoie de reazem, de permanentă; are nevoie de un punct rezistent în undele vieții suferinde. Funcția firească a inteligenței constă în statornicirile certe găsite pe linia de desfășurare a unei primeniri care nu-și mai atinge sorocul. E ceva profund uman în această continuă, inversunată, aspră dibuire după *certitudine*. În instabilitățile vieții, căutăm totdeauna, pretutindeni temeiul după care toate se fac și se desfac. Căutăm adică formula înlăuntrul căreia datele realului să se îmbine într-un echilibru de raporturi deplin. Astfel, întâia sămânță de statornicie în fluxul trăirii este și întâiul izvor al certitudinii, iar certitudinea devine puterea de fertilizare – și *condiție* – a organizării valorilor. Numai felul sistematic de a încadra legăturile realului, de a le grupa într-o anumită ordine

Respect pentru oameni și cărți

și de a le reglementa printr-o normă, face cu putință începutul lor de organizare. De aceea, în vuietul fenomenelor năvălite cu dezlănțuiri de forțe viforoase, inteligența umană se îndărătnicește să construiască nuclee de statornicie. Și le construiește, fie descoperind un *sens interior* lucrurilor, străbătute și grupate unic, fie *fărămițând* cursul realului în *totalități*.

De unde această sete de etern? Din nevoia de a clădi, de a crea. Ordinea valorilor se sprijină pe un singur sâmbur de tărie: *certitudinea*. Maurras are dreptate când insistă că fără certitudine nu e posibilă creația.

Cu neliniștea-i caracteristică, omul modern nu are o pârghie de care să se agațe. Existența lui este destrămată de un contrast:

inteligența *fuge după absolut*, cu un apetit de permanență care nu-și mai află sațul;

materia *aleargă după inedit*, purtată de o lăcomie a originalității care nu-și mai găsește astâmpărul; iar

inteligența *s-a degradat* din funcția ei firească, pentru a se confunda cu ritmul interior, frământat, al materiei.

Și astfel, identificându-se cu realul, în toate posibilitățile de primenire ale acestuia, intelectul se primenește odată cu el. Cum realul este obscur și incoerent, intelectul va deveni la fel de incoerent și obscur, abdicând de la privilegiul de a mai turna materiei forme și întâmplărilor legi.

Preferând amănuntul și pasionat după concret, omul contemporan se eschivează de la ceea ce este mai mareț uman: *inteligența*. Împovărată de materie – ca o lumină de cenușă – a părăsit atitudinea *abstractivă*, pentru a se pierde în paradisul concretului și al confuziei.

Pierdut în vagul vaporos și în fluiditate, omul modern se neliniștește. Spengler tinde să argumenteze că această neliniște apare ca efect al spiritului contemporan care e *faustic*. Pornind de la Nietzsche, pentru care arta derivă din dualitatea instinctelor omenești:

apolinic – lumea visului, amestec de linii gingașe; lumea individuației, a delimitărilor suave; și

dionisiac – exaltare până la confundare cu rădăcina existenței cosmice; impulsul de a rupe marginile concretului și individualului, pentru a se împrăștia în acel "*rudis indigestaque moles*" al elementelor primare.

Spengler definește epoca eleno-romană ca *apolinică*, iar epoca modernă ca *faustică*. Ele se disting prin simbolul immanent formeii lor, adică prin imaginea pe care oamenii acestor vremi o au despre spațiu: la moderni e *spațiul infinit*; la cei vechi, golul *limitat* dintre corpuri.

Astfel:

antichitatea are geometria somatică, euclidiană și tridimensională; numărul, mărime concretă; fizica atomică; pictura folosește liniile ascuțite și continuu;

epoca modernă are geometria cu *n* dimensiuni; numărul e raport pur; fizica înlocuiește atomul cu mișcarea: curenții magnetici; pictura, pentru a exprima perspectiva, lucrează cu umbre și lumini; arhitectura, cu bolți ascuțite care străpung spațiul, aruncă vârfuri de piatră în infinit; muzica, prin notația contrapunctică, sugerează caractere prăvălitoare și prăpăstioase. "Vehement, dinamic, analitic, infinitezimal, dominator, spărgând normele" – iată spiritul *faustic*.

Trebuie să tragem astfel încheierea că *motivul neliniștii* se găsește în om.

Respect pentru oameni și cărți

Nu de aceeași părere sunt Georg Simmel și evreul Julien Benda. Ei propun căutarea motivului în afara omului. Și anume: în *conflictul culturii moderne* (Simmel), în *preponderența politicului* (Benda).

Despicând analitic conceptul de cultură, definit în totalitatea valorilor spirituale și în echilibrul lor, s-a ajuns la concluzia că *vârsta europeană* se caracterizează prin armonie și raționalism: perspectiva liniară (în pictură), terța armonică (în muzică), forme logice (până și în religie), principii juridice (la baza statului). Sternberg – urmând lui Kant, întâiul filosof care separă categoriile culturale prin procedeele critice cunoscute – consideră spiritualitatea europeană ca pe o expresie echilibrată a fascicoului de facultăți sufletești: inteligență, sentiment, voință; iar etica, știința și religia nu ar exprima decât unitatea acestui suflet, în sens transcendent. Când, însă, între elementele sale constitutive există o contradicție ireductibilă, când această totalitate spirituală obiectivă se rupe sau când (cum zicea Valéry) “coexistă, în spirite, principii de viață și de cunoaștere opuse”, atunci izvorul neliniștei a izbucnit.

Analizând conflictul modern, Georg Simmel vede tragedia în contrastul accentuat dintre *viață* (care nu știe ce e răgazul) și *forme* (care nu știu ce e schimbarea). Formele rigide și imobile sunt etern valabile; elanul vital, mobil și fluent, este etern variabil. Iar viața e împinsă a curge în afara de forme, ele nemaifiind capabile să cuprindă frenezia vibrantă a devenirii sufletești.

Asta, pe de-o parte.

În al doilea rând: viața își pierde din forță și *anemia* ei o împiedică de a-și trage hrana din substanța ideilor, așa cum un organism epuizat nu mai poate asimila alimentele. Se ajunge,

astfel, la schematismul formalist al epocilor obosite, în care predomină *rafinamentul*.

Motivul neliniștei contemporane – crede Julien Benda – poate fi găsit în ceea ce numim des-veșnicirea omului. Se constată peste tot o preponderență a politicului. Efectul: spiritul modern iubește tot ce e temporal și practic; etică de valabilitate universală nu există, iar intelectualitatea e prețuită numai în măsura în care e utilă. Spiritualul, deci, și-a pierdut *primatul* – intelectualii, abandonând pozițiile lor, s-au *laicizat*. Au ieșit, adică, din universal. Și asta echivalează cu un “*act de trădare*”.

Indiferent de localizarea motivului neliniștii, cert este că omul modern este în panică. Nu-și găsește formula de echilibru.

Și nu se poate mântui.

2. CERTITUDINILE CULTURII GRECO-ROMANE

constanța vieții de relație: iubirea; permanențele lumii din afară: substanța (eroarea lui Spinoza), lucrul (confuzia lui Leibniz), legea; analogiile lumii lăuntrice: eul (eroarea lui Schelling și Fichte), conceptul (confuzia lui Platon), norma.

Pentru a crea condițiile mântuirii, omul a trebuit să introducă – atât în lumea din afara sa, cât și în lumea dinăuntru – un *absolutum* care să asigure rădăcină ontologică fixă existenței, înfricoșată de incertitudini.

Mai întâi, o constanță a vieții de relație: *iubirea*. În urzeala raporturilor schimbătoare de la om la om, a introdus un element de permanență care să dea fixitate acelui vag vaporos ce învăluie legăturile vieții în comun.

Iubirea ar rămâne cel mai sfânt sentiment dacă durerea sfârșitului n-ar distruge frumusețea ceasului dintâi. O neliniște incipientă se elaborează undeva, într-un punct insesizabil. Crește, apoi, ca o melodie subterană. Prinde voce și trimite ecou pretutindeni – un fel de murmur muzical ce agită și înfierbântă, punând în carne văpaie și flăcări în suflet. Arde distanțele, suprimă depărtarea. O confuzie nedorită, o dorință de confundare – iată iubirea.

Apoi un gol brusc, o smulgere – așa cum ai lua dintr-un vas un conținut sau dintr-o floare mireasma. Sufletul rămâne sterp – apă a cărei transparență se pierde în țărână. Un neant psihologic și o fascinație a abisului – iată moartea.

Respect pentru oameni și cărți

Iubirea e dușmanul solitudinii, iar dușmanul iubirii e abandonul. Uneori renunți să te adâncești în tine și, renunțând, încerci regăsire în altceva. Cine vrea să se adune, se risipește – iată legea iubirii. Fiindcă nu există risipire fără generozitate, nu există generozitate fără iubire, nu există iubire fără creație. Iubirea, ca salvare din solitudine, devine principiul creației. Dumnezeu, ieșind din sine însuși, din sfera perfecțiunii sau imperfecțiunii sale, a abandonat contemplația absolută și eternă, creând lumea pe care a așezat-o în temporal, dar a înconjurat-o cu iubire. Totodată, i-a imprimat și dorința de a se depăși, adică de a transcende temporalul. Există un exordiu către etern și formă, către definitiv și cert – și aici stă întreaga frumusețe a armoniilor lumii.

Dar fără unitate de echilibru, nimic nu se poate crea; iar fără o certitudine, nu se pot obține formele de echilibru. Iubirea rămâne factor de echilibru și element substanțial al vieții de relație. În măsura în care este detașată de ceea ce este individual și trecător, ea aparține lumii generalului, devenind condiție primordială a relațiilor. Chiar când, de la general, coboară la individual, păstrează credința către permanență; iubirea se vrea veșnică. De îndată ce e amenințată în eternitatea ei inerentă, se realizează prin moarte, adică prin distrugerea individualului care a alterat-o.

Luată în acest înțeles (aceeași diferențiere o face și Maine de Biran între *amor* și *dorință*) – iubirea e întâiul termen al problemei metafizice, fiindcă este întâia premiză a salvării, întâia certitudine. Creștinismul ridică iubirea la rangul de dogmă centrală, pentru a transfigura astfel existența individualului, a actualului și a o trece în etern, în Dumnezeu. Dumnezeu, transcendență vie, coboară și, prin iubire – prin nesfârșită iubire – asigură legea ființei individuate. Numai coborând, umple cu iubire, adică cu divinitatea revelată.

Mântuirea creștină cere să ne creăm după imaginea lui Dumnezeu. Adică ne mântuim prin *absolutul* acordat de Dumnezeu pieritorului om: *iubirea*.

Nimic mai clar: lumea din afară este o înlănțuire serială de fenomene. Este deci schimbătoare și nestatornică. Pentru a da fixitate ansamblului fluent al relațiilor dintre fenomene, a introdus omul anumite *constanțe*.

A fost, la început, *substanța*.

Substanța – adică *quod substat*, ceea ce stă sub fenomene, fiind *una* (fiindcă fenomenele sunt multiple) și *identică* (fiindcă fenomenele sunt diverse). Spinoza o definește astfel: ceea ce există prin sine și e conceput prin sine; adică: ceea ce pentru a fi, n-are nevoie de a fi în altceva decât în sine și ceea ce pentru a fi conceput n-are nevoie de a fi atribuit la altceva decât la sine.

Caracterul de "*aseitate*" al substanței intră și în definiția construită de Descartes. Isprăvind în monism, în dualism sau în pluralism, un lucru rămâne clar: Descartes și Spinoza nu fac altceva decât să introducă, în lumea din afară, o constanță, continuând astfel foarte vechea tradiție filosofică începută tocmai cu Thales din Milet. Substanța – factor de statornicie, deci *absolutum* al empiriei – reprezintă *rezumatul* metafizic al fenomenelor, după cum Dumnezeu reprezintă *rezumatul* metafizic al generalului. Substanța din domeniul creaturalului este *analogul* Dumnezeirii din domeniul potențelor pure.

Unii filosofi, ca Spinoza, le-au *identificat* și le-au *confundat*. Și n-ar fi greșit prea mult dacă, menținând această confuzie, n-ar fi separat, totuși, între cele două planuri de existență: "*natura naturata*" și "*natura naturans*".

S-a observat, însă, că nu sunt numai substanțe (ca entități insesizabile) și numai fenomene (ca apariții palpabile), ci și legături între ele. Aceste legături dinamice produc